

בעל השם

הבעש"ט – מאגיה, מיסטיקה, הנהגה

עמנואל אטקס

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

בעל השם

הבעש"ט - מאגיה, מיסטיקה, הנהגה

עמנואל אטקס

בעל השם

הבעש"ט – מאגיה, מיסטיקה, הנהגה

עמנואל אטקס

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Ba'al Hashem
The Besht – Magic, Mysticism, Leadership

Immanuel Etkes

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (י"ר), צבי יקותיאל, פרופ' גרמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכז המערכת: מעין אבינרי-רבהן
ערך והביא לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה ראה אור בסיוע
המכון למדעי היהדות והמרכז לחקר יהודי פולין
של האוניברסיטה העברית בירושלים

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2000

מסח"ב 7-152-227-965 ISBN

Catalogue No. 185-469 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמנ שור לתולדות ישראל, תש"ס

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שור

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	הקדמה
9	מבוא
	מפה 14
15	פרק ראשון: מאגיה ובעלי שם בימיו של הבעש"ט
	א. המאגיה בהשקפתם ובחייהם של בני התקופה 16 ב. ענייני מאגיה בספר 'ש מנחיל' 22 ג. בעלי שם וספרי סגולות 33 ד. סיכום ומסקנות 50
54	פרק שני: ישראל בעל שם
	א. תחומי פעולה ואמצעים 54 ב. מוניטין, סמכות ודימוי עצמי 65 ג. בלעדיות 78
88	פרק שלישי: מנהיג של כלל ישראל
	א. איגרת הבעש"ט: איגרת אחת שהיא שתיים 88 ב. המפגש עם המשיח ושלחותו של הבעש"ט בעולמות העליונים 89 ג. עימותים עם הס"מ 96 ד. התפילה האקסטטית כמסגרת לעליית הנשמה 100 ה. כשלונות בעניין עלילות הדם והצלחות בעניין התקפות ההיידמקים 106 ו. המעורבות בעסקי התכירות ובפיקוח על השחיטה 109 ז. מוטיב הצדיק העממי 115 ח. סיכום ומסקנות 119
122	פרק רביעי: הבעש"ט כמיסטיקן וכבעל בשורה בעבודת ה'
	א. הדבקות בראשית החסידות – מצב המחקר 123 ב. דרכו של הבעש"ט כמיסטיקן 129 ג. החוויה המיסטית של הבעש"ט 134 ד. מהותו ותפקידו של הרע 147 ה. כוחות האותיות בתפילה 158 ו. סיכום 160

א. חבורות החסידים המקובלים בצפת במאה השש-עשרה 164 ב. חסידות וחסידים בפולין במאה השמונה-עשרה 169 ג. שתי עדויות על חבורות חסידים בפולין 173 ד. בני חוגו של הבעש"ט 178 ה. דמותו ואופיו של חוג הבעש"ט 207

217 פרק שישי: ספר שבחי הבעש"ט כמקור היסטורי

א. שלבים בהתקבלות ספר שבחי הבעש"ט כמקור היסטורי 218
 ב. אמינות סיפורים מתוך שבחי הבעש"ט לאור מקורות חיצוניים 228 ג. לשאלת הנוסח של ספר שבחי הבעש"ט שבידינו 238 ד. השקפתו הפסימית של משה רוסמן על ספר שבחי הבעש"ט 245 ה. ספר שבחי הבעש"ט כמקור היסטורי מהימן 249 ו. שלושה ממשולים נוספים 261

266 דברי סיום: הבעש"ט וראשית החסידות

275 נספחים

נספח 1: מאגיה ובעלי שם בספרות ההשכלה 275
 נספח 2: איגרת עליית הנשמה לבעש"ט – השוואת נוסחים 292
 נספח 3: לשאלת הנוסחים של איגרת הבעש"ט 302

311 ביבליוגרפיה

א. לוח הקיצורים הביבליוגרפיים 311 ב. מקורות 313
 ג. מקרים 315

323 מפתח כללי

הקדמה

האם ראוי הבעש"ט לתואר 'מייסד החסידות'? אין חולק על העובדה שתנועת החסידות צמחה רק לאחר מותו של הבעש"ט. כיצא בכך, ודאי לנו שייסדה של תנועה מעין זו לא עלה כלל על דעתו של הבעש"ט. ואף על פי כן יש מקום לשאול: האם אפשר לראות בבעש"ט את 'מייסד החסידות'? האם אישיותו, דרכו בעבודת ה' ומגעיו עם בני דורו הם שהניעו את התהליך שהביא לצמיחתה של התנועה החסידית? חיבור זה מנסה להשיב על שאלה זו בחיוב.

השחזור של דמות הבעש"ט, כפי שהוא מוצע כאן, מתבסס על בחינה של שלושה היבטים בולטים בדמותו: בעל שם, מנהיג ציבור ומיסטיקן. כל אחד מן השלושה מציין מעגל פעולה בחייו של הבעש"ט. מאליו ברור שההבחנה בין שלושה היבטים שונים באישיותו של הבעש"ט יש בה מדה של שרירות והיא נועדה להקל על הדיון. עם זאת, ברור שהשפעתו של הבעש"ט על בני דורו, ובאמצעותם על הדורות הבאים, היתה פועל יוצא של התלכדות שלושה היבטים אלה באישיות אחת.

והרי כמה מן השאלות הנדונות בפרקי הספר: מה היה מעמדו של המאגיה ושל בעלי השם בימי צמיחת החסידות? האם אפשר להצביע על קווים שייחדו את פעולתו של הבעש"ט כבעל שם? כיצד באה לידי ביטוי פעולתו של הבעש"ט כמנהיג ציבור? עם אילו אתגרים ניסה להתמודד ואילו אמצעים עמדו לרשותו? האם היו לבעש"ט יומרות משיחיות? מה חידש הבעש"ט בתחום עבודת ה' ובמה נתייחדה חוויית הדבקות שלו מזו של חסידים ומקובלים אחרים? כיצד תרגם הבעש"ט את ההתנסות המיסטית שלו למישור התיאוסופי? למי ביקש הבעש"ט להנחיל את דרכו בעבודת ה'? מה היה טיבו של 'חוג הבעש"ט'? אילו אנשים נמנו עם חוג זה ומה אפיין את יחסי הגומלין בינו לבינם? ולבסוף, מה היתה ההשפעה המצטברת של ההיבטים השונים בדמות הבעש"ט ובפעולתו על תהליך צמיחתה של החסידות?

מטבע הדברים, השחזור ההיסטורי של דמות הבעש"ט מתבסס על מאמץ למצות את המקורות העומדים לרשותנו. בין אלה נודע משקל מיוחד במינו לספר שבחי הבעש"ט, הכולל כמאתיים וחמישים 'סיפורים' – ואם תמציי לומר עדויות ומסורות – על הבעש"ט ועל מקורביו. במובן מסוים זהו המקור העשיר ביותר שיש בידינו על הבעש"ט. ואולם, על עושרו של מקור זה מאפילים התהיות והספקות ביחס לאמינותו. לפיכך מצאתי לנכון להקדיש פרק מיוחד לשאלת ערכו

של ספר שבחי הבעש"ט כמקור היסטורי. בפרק זה השתדלתי להבהיר מה היו השיקולים שהדריכו אותי בשימוש הנרחב שעשיתי בספר שבחי הבעש"ט.

העבודה על פרקי הספר נמשכה שנים אחדות ובמהלכן זכיתי לסיוע ולתמיכה מצד מוסדות ויחידים. עם השלמת המלאכה אני מבקש לתת ביטוי לרגשות התודה שאני חש כלפיהם. השלבים הראשונים של המחקר נעשו במכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית בשנת תשנ"ד. אני מודה לצוות העובדים של המכון וכן לעמיתי בקבוצת המחקר שעמם נשאתי ונתתי על עבודתי. את שנת הלימודים תשנ"ה ביליתי באוניברסיטת הרווארד, והכנסת האורחים שזכיתי לה מצד המרכז ללימודי היהדות והמרכז ללימוד דתות העולם של אוניברסיטה זו אפשרה לי לשקוד על המחקר ולקדמו במידה ניכרת. מוסד חשוב שבלעדיו קשה לדמות כתיבה של ספר מעין זה הוא בית הספרים הלאומי בירושלים. הדברים אמורים במיוחד בספריית גרשם שלום, שהאוצרות הגלומים בה והשירות היעיל והאדיב שמציע צוות עובדיה ראויים לכל שבח.

עדה רפפורט-אלברט וישראל יובל קראו את כתב היד של הספר והעירו הערות קולעות ומחכימות שסייעו לי לשפרו. דוד אסף טרח לקרוא את עלי ההגהה, ניקה אותם משגיאות והוסיף הערות חשובות. תודתי נתונה להם מקרב לב.

במהלך המחקר נעזרתי, בפרקי זמן שונים, בשלוש מתלמידותי באוניברסיטה העברית ששימשו לי עוזרות מחקר: רוני באר-מרקס, רבקה פיינטון ותמר פרלס. אני מודה להן על הדרך המסורה והאחראית שבה מילאו את תפקידן. תמר פרלס גם הכינה את המפתח של ספר זה.

לבסוף, חובה נעימה היא לי להודות לעובדי ההוצאה לאור של מרכז זלמן שזר בירושלים ולמנהלו מר צבי יקותיאל על עבודתם המסורה ויחסם הלבבי. תודה מיוחדת למר יחזקאל חובב על הטיפול המקצועי והיעיל בעריכת הספר ובהבאתו לדפוס.

מבוא

מדוע עוד ספר על הבעש"ט, ר' ישראל בעל שם טוב? מה מבקש ספר זה להוסיף על כל מה שכבר נכתב ונדפס בנושא זה? כדי להשיב על שאלות אלה אני מבקש להצביע על התפתחויות אחדות במחקר החסידות המשמשות רקע ונקודת מוצא לחיבור זה.

הדיון ההיסטורי בדמותו של הבעש"ט עמד מאז ומתמיד בויקה הדוקה לשאלת ראשיתה של החסידות. מקומה הבולט של תנועת החסידות בתולדות עם ישראל בעת החדשה, והעובדה שמאז ראשיתה ועד ימינו אלה קוראת החסידות בשמו של הבעש"ט ורואה בו את אביה מולידה, עשו את שאלת הויקה בין האיש לתנועה למובנת מאליה. השאלה שהעסיקה אפוא את מרבית החוקרים היתה: איזה תפקיד מילא הבעש"ט בצמיחתה של החסידות? לשאלה זו נדרשו הן אלה שסברו שהבעש"ט אכן מילא תפקיד מכריע בתהליך זה, והן אלה ששללו ממנו כל השפעה בנידון. הראשונים ביקשו להסביר מה היה באישיותו, בדרכו ובמשנתו של הבעש"ט שקדם כל כך למי שהלכו בעקבותיו. האחרונים השתדלו להסביר כיצד צמחה יש מאין האגדה על הבעש"ט כמייסד החסידות. שאלת הויקה בין הבעש"ט לבין ראשית החסידות עומדת גם ביסודו של ספר זה.

במחקרים שראו אור במחצית הראשונה של המאה העשרים תוארה החסידות כתנועה בעלת אופי עממי החל בשלביה הראשונים. זאת ועוד, העממיות של החסידות זוהתה עם מגמה של התקוממות והתרסה נגד האליטה הדתית והחברתית. כביכול ביטאה החסידות את מצוקתו של היהודי הפשוט, זה שהתקשה לשאת בנטל החומרות שהעמיסה על כתפיו ההנהגה הרבנית. ולחילופין, כביכול ביקשה החסידות לשמש שופר לשוועתם של המוני העם, אלה שדוכאו ונוצלו על ידי המימסד הקהילתי המושחת.

והנה, שורה של מחקרים שראו אור החל בשלהי שנות החמישים הפריכו את הדימוי של החסידות כתנועה עממית, שהתקוממה נגד הממסד הדתי והקהילתי.¹ מוסכם היום על החוקרים, שבשלביה הראשונים היתה החסידות תופעה מצומצמת בהיקפה, שבמרכזה עמדה בשורה רוחנית-דתית. הפיכתה של החסידות לתנועה רחבה, הכוללת גם רבים מבני השכבות העממיות, היתה אפוא תהליך ממושך

1 ראו: עמנואל אטקס, 'חקר החסידות – מגמות וכיוונים', מדעי היהדות, 31 (תשנ"א), עמ' 5–21.

ומדורג. לפיכך המבקש לתהות על צמיחתה והתפשטותה של החסידות חייב לתת את הדעת על כל שלב ושלב של תהליך זה בפני עצמו. חיבור זה מבקש להתמקד בשלב הראשון של התהליך, הקשור בדמותו של הבעש"ט.

התפתחות מחקרית נוספת, העומדת גם היא ברקע החיבור הזה, קשורה לתופעת המאגיה ובעלי השם. השלבים המוקדמים של מחקר החסידות עמדו בסימן ההשקפה, שהמאגיה היא תופעה תרבותית נחותה, המאפיינת את השכבות העממיות ומעוטות ההשכלה. ואילו בעלי השם נתפסו כרודפי בצע, המוליכים שולל את ההמון הנבער. חוקרים אחדים שהחזיקו בהשקפה זו התקשו לעכל את העובדה שר' ישראל בעל שם טוב, מי שנחשב למייסד החסידות, היה בעל שם. בבקשם להתגבר על קושי זה נטו אותם חוקרים להמעיט בערך היסוד המאגי בדמותו של הבעש"ט או להכחישו.

גרשם שלום יצא חוצץ כנגד מגמה אפולוגטית זו וקבע, שלא זו בלבד שהבעש"ט פעל כל ימיו כבעל שם, אלא שהוא אף היה גאה בעיסוקו זה. בינתיים חלה תמורה מרחיקת לכת בהערכת מקומם של המאגיה ובעלי השם בתקופה הנדונה. התברר שהמאגיה היתה תופעה מכובדת ומקובלת בכל שכבות החברה. יתרה מזו, לאור הזיהוי של המאגיה עם הקבלה המעשית ושל בעלי השם עם המקובלים, זכו בעלי השם ליוקרה רבה במיוחד. בעקבות זאת נדרשת בחינה חדשה של היסוד המאגי בדמותו של הבעש"ט.

מגמה בולטת בחקר ראשית החסידות ביקשה לאתר את חידושה של תנועה זו בתחום הרוחני-הדתי. השפעה רבה על גישה זו נודעה להשקפתו של גרשם שלום בעניין הדבקות, מושג המשמש בספרות הקבלית והחסידית במשמעות של חוויה מיסטית. שלום קבע, שהמפתח להבנת ייחודה של החסידות נעוץ בתפיסתה המהפכנית את הדבקות. אמנם, החסידות לא חידשה דבר באשר למהותה של הדבקות כאידיאל דתי ראשון במעלה. בעניין זה היא הלכה בעקבות המקובלים שקדמו לה. ואולם בעוד שהמקובלים גרסו שהדבקות היא אידיאל דתי המיועד רק ליחיד סגולה מעטים, באה החסידות וקבעה שהדבקות היא דרך ראויה לכל אדם מישראל. שינוי קיצוני זה ביחס ל'מקומה' של הדבקות, המשיך וטען שלום, מסביר את הפיכתה של החסידות לתנועה רחבה. רבים נמשכו אל התנועה החדשה משום שפתחה בפניהם אפשרויות רוחניות שהיו חסומות בפניהם קודם לכן. השקפה זו, בדבר מקומה של הדבקות בראשית החסידות, אימצו כמה מתלמידיו של שלום והיא זכתה להשפעה רבה בספרות המחקר.

הנהגה, בשלושת העשורים האחרונים נמצאו חוקרים שחלקו על שלום בסוגיה זו. ישעיה תשבי, גדליה נגאל, מנדל פייקאד, עדה רפפורט-אלברט ואחרים דחו, כל אחד מנימוקיו שלו, את הקביעה שהחסידות הפכה את הדבקות לדרך הראויה לכל אדם מישראל. לפיכך חזרת השאלה למקומה: מה היה חידושה הרוחני-דתי

של החסידות בראשיתה? וליתר דיוק: מה היה חידושו של הבעש"ט בעניין הדבקות? מדוע ראה את עצמו ומדוע נתפס בעיני מקורביו ותלמידיו כבעל בשורה בעבודת ה'?

שאלה נוספת שנדרשו לה כל העוסקים בחקר ראשיתה של החסידות היא שאלת המקורות. הבעש"ט לא הותיר אחריו חיבור עיוני, והמקור שממנו אנו למדים על רעיונותיו הם כתבי תלמידיו. ידיעות רבות על הבעש"ט ועל בני חוגו כלולות בקובץ הסיפורים הידוע בשם שבחי הבעש"ט, שראה אור לראשונה בשנת 1814, כחמישים וחמש שנים לאחר מותו של הבעש"ט. ואולם, אופיו ההגיגרפי של הקובץ, היינו זיקתו לסוגה של סיפורים על חיי קדושים, וסיפורי הנפלאות הגדושים אותו, עוררו ספקות רבים באשר למהימנותו. לעמדה הספקנית ביחס למהימנותו של ספר זה תרמו גם שיקולים שונים ביחס לנסיבות עריכתו והדפסתו. הגיעו הדברים לידי כך, שהיה מי שטען שהבעש"ט לא היה ולא נברא אלא משל היה. לשון אחר: הדימוי של הבעש"ט כמייסד החסידות אין לו שום אחיזה במציאות ואין הוא אלא פרי רוחם של אלה שייסדו את התנועה החסידית והנהיגו אותה בשנות השישים והשבעים של המאה השמונה-עשרה. גם מי שלא הרחיקו לכת עד כדי כך סברו, שהמקורות העומדים לרשותנו מאפשרים לצייר רק תמונה דלה ומעורפלת של הבעש"ט.

והנה, בעשורים האחרונים חלה התפתחות ניכרת בנוגע לשאלת המקורות על הבעש"ט בכלל וביחס לספר שבחי הבעש"ט בפרט. ציין דרך חשוב בעניין זה יש לראות במאמרו של גרשם שלום 'דמותו ההיסטורית של רבי ישראל בעל-שם-טוב'. שלום ריכז את המקורות הבלתי תלויים על הבעש"ט שהיו מוכרים לו והקיש מהם על סיפורים מתוך שבחי הבעש"ט. על יסוד צירוף זה עלה בידו לשרטט קווים לדמותו של הבעש"ט. חוקרים אחרים, ובהם אברהם יערי, חנא שמרוק, אברהם רובינשטיין, יוסף זך, יהושע מונדשיין, משה רוסמן ואלחנן ריינר, קידמו את המחקר על ספר שבחי הבעש"ט וביררו באופן משביע רצון שאלות הקשורות לחיבורו, עריכתו והדפסתו של הספר. כמו כן נתבררה שאלת הזיקה בין המקור העברי של שבחי הבעש"ט לבין תרגומו ליידיש. להתפתחות חשובה בנושא הביא הגילוי והזיהוי של כתב יד של ספר שבחי הבעש"ט העולה בדיוקו על הנוסח הנדפס. כתב היד ראה אור על ידי יהושע מונדשיין, ואף שאין הוא מקף את כל הספר, אלא חלק נכבד ממנו, יש בו כדי להבהיר מקומות קשים בטקסט הנדפס. עוד יש לציין את דבר הוצאתה לאור של מהדורה ביקורתית של ספר שבחי הבעש"ט על ידי אברהם רובינשטיין. מהדורה זו כוללת השוואות של הנוסח הנדפס לנוסח כתב היד ובירורים רבים המתייחסים לאישים, למקומות ולאירועים הנזכרים בספר. בנוסף למחקרים שהתמקדו בספר שבחי הבעש"ט כשלעצמו, התפרסמו מחקרים אחדים הבוחנים את מהימנותם של סיפורים הכלולים

בו לאור מקורות חיצוניים. לאור כל זאת אני סבור, שההיסטוריון המבקש להסתמך על ספר שבחי הבעש"ט לשם שחזור דמותו וחיי של הבעש"ט יכול לצעוד היום על קרקע מוצקה.

מקור רב ערך על הבעש"ט הוא האיגרת ששלח הבעש"ט לגיסו, ר' גרשון מקוטוב, ובה תיאר בפירוט חוויה של עליית הנשמה שחווה בעצמו. איגרת זו נדפסה לראשונה בראשית שנות השמונים של המאה השמונה-עשרה ומאז נחשבה לאוטנטית. הספקות ביחס אליה התעוררו בעקבות גילויים ופרסומם של שני כתבי יד, שכל אחד מהם כלל נוסח שונה של איגרת הבעש"ט. ואם לא די בכך, הנוסחים שבכתבי היד שונים מן הנוסח הנדפס. לנוכח ההבדלים בין הנוסחים השונים של האיגרת התפתחה מחלוקת בין החוקרים בשאלה איזה מהם מייצג את האיגרת המקורית. והנה, יהושע מונדשיין, מי שהביא לדפוס את אחד משני כתבי היד, הציע פתרון משכנע. מונדשיין הסביר שמקורם של שני כתבי היד הוא בשתי איגרות שונות שכתב הבעש"ט לגיסו, ואילו הנוסח הנדפס הוא צירוף של שתיהן. מן השחזור של מונדשיין עולה, שבידינו שתי איגרות של הבעש"ט ושתייהן איגרות אוטנטיות. קשה להפריז בחשיבותן של שתי איגרות אלה להכרת עולמו הפנימי של הבעש"ט.²

עוד יש להזכיר בהקשר זה את הממצאים החשובים שהעלה משה רוסמן מן הארכיון של משפחת צ'רטורסקי, משפחת אצולה פולנית שהעיר מז'ביז' שכנה בתחום נחלתה. ממצאים אלה שופכים אור על חיי היהודים בעיר מז'ביז', שבה ישב הבעש"ט בשנים 1740–1760. יתרה מזו, רוסמן מצא תעודות ארכיוניות המתארכות לבעש"ט עצמו ולכמה ממקורביו. תעודות אלה משלימות ומאשרות את הידוע לנו על הבעש"ט ממקורות אחרים.³

כללו של דבר, אם מצרפים את המקורות הבלתי תלויים על הבעש"ט – את איגרותיו ובמיוחד את שתי האיגרות שכתב לגיסו, את העדויות הרבות הכלולות בספר שבחי הבעש"ט וכן את הדרושים הרבים המובאים בשמו בכתבי תלמידיו, הרי שיש בידינו מסכת מקורות עשירה ומגוונת למדי, המאפשרת שחזור היסטורי של דמות הבעש"ט.

ציון דרך חשוב בהתפתחות המחקר על הבעש"ט וראשית החסידות הוא ספרו החדש של משה רוסמן 'הבעש"ט מחדש החסידות'. פרקים אחדים של חיבור זה תורמים תרומה רבת ערך להכרת הרקע של חיי הבעש"ט ופעולתו. פרקים אחרים מוקדשים לבחינה נוקבת ושיטתית של המקורות לתולדותיו של הבעש"ט. על יסוד כל אלה מציע רוסמן שחזור של דמות הבעש"ט ושל פעולתו בבחינת 'איש

2 ראו להלן, נספח 3, עמ' 302–309.

3 ראו: משה רוסמן, 'מז'ביז' ורבי ישראל בעל שם טוב, ציון, נב (תשמ"ז), עמ' 177–189.

של זמנר. והנה, אף שמחקרי על הבעש"ט החל קודם שספרו של רוסמן ראה אור, הרי שבדיעבד היתה לי הקריאה בספר זה תמריץ חשוב להשלמת מחקרי ולפרסומי. ואולם, אם מן הפרקים העוסקים ברקע של חיי הבעש"ט למדתי רבות, הרי שמצאתי את עצמי חלוק על כמה ממסקנותיו של רוסמן ביחס להערכת מהימנותם של המקורות. ממילא גם השחזור של דמות הבעש"ט, כפי שהוא מוצע להלן, שונה מן השחזור שהציע רוסמן.⁴ יש לקוות שהופעתם בתוך זמן קצר יחסית של שני ספרים המציעים השקפות שונות על הבעש"ט תפרה את הדיון בנושא זה ותעשיר אותו.

השאלה ההיסטורית העומדת ביסוד ספר זה היא כאמור שאלת הזיקה בין הבעש"ט לבין ראשית החסידות: האם – ובאיזה מובן – ניתן לראות בבעש"ט את מייסד החסידות? ניסוח זה טעון סיוג, שכן ודאי שהבעש"ט לא הקים תנועה במובן הארגוני של המושג ודבר זה גם לא עלה על דעתו. למעשה התנועה החסידית לא באה לעולם אלא בשנות השישים השבעים של המאה השמונה עשרה, היינו לאחר מותו של הבעש"ט בשנת 1760. לפיכך השאלה אם הבעש"ט היה 'מייסד החסידות' צריכה להתנסח כך: האם ניתן להצביע על קווים באישיותו של הבעש"ט, על יסודות בדרכו בעבודת ה' ועל דפוסיים ביחסיו עם בני דורו שיש בהם כדי להסביר את הופעת התנועה החסידית? האם ניתן לגלות, במבט למפרע, שהבעש"ט הניע תהליך שבעקבותיו היתה החסידות לתנועה? על מנת לעמוד על סוד השפעתו של הבעש"ט על בני דורו, ובאמצעותם על הדורות הבאים, מצאתי לנכון להבחין בין שלושה תפקידים שאפשר לראות בהם שלושה היבטים שונים של דמותו ושלושה מעגלים שונים של פעולתו. השלושה הם: בעל שם, מנהיג ציבור ומיסטיקן. לפיכך השאלות העיקריות שבהן עוסקים פרקי הספר הן אלה: מה היה ייחודו של הבעש"ט כבעל שם, והאם ניתן להצביע על קשר בין עיסוקו זה לבין התפקיד שמילא ביחס לצמיחת החסידות? כיצד תפס הבעש"ט את ייעודו כמנהיג ציבור וכיצד מימש ייעוד זה? מה היתה הבשורה של הבעש"ט בענייני עבודת ה' ולמי הנחיל בשורה זו? מה היה אופיו של חוג מקורביו של הבעש"ט ואיזה תפקיד מילא חוג זה ביחס לצמיחת החסידות? הדיון בשאלות אלה בפרקי הספר מוביל אל המסקנה, שהבעש"ט אכן ראוי לתואר 'מייסד החסידות'.

4 ראו: עמנואל אטקס, "הבעש"ט ההיסטורי" – בין ריקנסטרוקציה לדקנסטרוקציה (מאמר ביקורת על ספרו של משה רוסמן), תרביץ, סו (חשנ"ז), עמ' 425–442.

האם ראוי הבעש"ט לתואר 'מייסד החסידות'? האם אישיותו, דרכו בעבודת ה' ומגעיו עם בני דורו הם שהניעו את התהליך שהביא לצמיחתה של התנועה החסידית? חיבור זה מנסה להשיב על שאלה זו בחיוב. השחזור של דמות הבעש"ט, כפי שהוא מוצע כאן, מתבסס על בחינה של שלושה היבטים בולטים בדמותו: בעל שם, מנהיג ציבור ומיסטיקן. כל אחד מן השלושה מציין מעגל פעולה בחייו של הבעש"ט.

והרי כמה מן השאלות הנדונות בפרקי הספר: מה היה מעמדו של המאגיה ושל בעלי השם בימי צמיחת החסידות? האם אפשר להצביע על קווים שייחדו את פעולתו של הבעש"ט כבעל שם? כיצד באה לידי ביטוי פעולתו של הבעש"ט כמנהיג ציבור? עם אילו אתגרים ניסה להתמודד ואילו אמצעים עמדו לרשותו? האם היו לבעש"ט יומרות משיחיות? מה חידש הבעש"ט בתחום עבודת ה' ובמה נתייחדה חוויית הדבקות שלו מזו של חסידים ומקובלים אחרים? כיצד תרגם הבעש"ט את ההתנסות המיסטית שלו למישור התיאוסופי? למי ביקש הבעש"ט להנחיל את דרכו בעבודת ה'? מה היה טיבו של 'חוג הבעש"ט'? אילו אנשים נמנו עם חוג זה ומה אפיין את יחסי הגומלין בינו לבינם? מה היתה ההשפעה המצטברת של ההיבטים השונים בדמות הבעש"ט ובפעולתו על תהליך צמיחתה של החסידות?

דאנאקוד 185-469

עיצוב העטיפה: תחיה רוזנטל

ציור העטיפה: קמיע, אוקראינה, המאה ה-19.

באדיבות המוזיאון היהודי בבזל, שווייץ.